

Allmänningar och Stråk

att göra gemensamma rum

Karin Grundström
Mathilda Rosengren
Redaktörer

A&S
Allmänningar & Stråk

Boken har finansierats genom Formas Nationella forskningsprogram för
Hållbart samhällsbyggande Nr. 2019-01923

ISBN 978-91-527-9594-1 (pdf)

© Författarna, 2024

Utgivare: Allmänningar & Stråk: Malmö

Layout: Karin Grundström, Mathilda Rosengren och Edith Grundström

Att pilgrimsvandra

Pilgrimsleden som berättelse

Magnus Malmgren

Pilgrimsrörelsen engagerar varje år hundratals miljoner människor över hela världen. Ett skäl till detta är att pilgrimstanken ger uttryck för det sökande efter mening och relation som kännetecknar de religiösa traditionerna, men samtidigt återspeglar något djupt allmängiltigt. Idag, när flera pilgrimsleder är europeiska kulturvägar, blir det alltmer tydligt hur dessa leder kan bidra till samhällsutvecklingen.

Upplevelsen av en pilgrimsled formas av många olika berättelser som vandraren kan förhålla sig till och engageras av, både sådana som är gemensamma och sådana som är djupt personliga. På så vis kan vandringsleden bli en existentiell och terapeutisk händelse. Den kan skapa nya insikter och perspektiv och leda till nyorientering och omställning. Fem ledord har tagits fram som stöd för arbetet med pilgrimsleder: hälsa, hållbarhet, historia, dialog och andlighet. Varje ledord anger en betydelsenivå utifrån vilken vi kan förstå pilgrimsvandringen. Ledorden anknyter till en kristen pilgrimstradition samtidigt som de speglar aktuella samhällsfrågor.

Pilgrimsvandringen som existentiell händelse

Det finns olika sätt att beskriva pilgrimsvandringen som existentiell händelse. Vi kan säga att den syftar till en transformativ process där en repressiv världsbild kan omvandlas till en emancipatorisk livshållning, där gemenskap, gästfrihet och holism utgör grunden. Vi kan beskriva pilgrimsvandringens hållning med de s k "pilgrimens nycklar": frihet, enkelhet, tystnad, bekymmerslöshet, långsamhet, andlighet och delande. Vi kan säga att vandringsleden syftar till en personlig fördjup-

ning, mognad och frigörelse. Den låter oss "komma till oss själva". Den rymmer en människosyn som kan summeras med Tranströmers ord: "Skäms inte för att du är människa, var stolt! Inne i dig öppnar sig valv bakom valv oändligt. Du blir aldrig färdig, och det är som det skall."

Pilgrimsvandringen är en mänsklig urrit och urnyt – äldre än varje känt religiöst trossystem. Vandringen erbjuder sätt att tolka verkligheten och oss själva som kan verka meningsskapande, stärka vår solidaritet och göra oss mer uthålliga. Den kan skapa sammanhang i tillvaron samtidigt som den möjliggör förändring och förvandling. Den bidrar till att forma vår sociala verklighet och göra oss till dem vi är.

Om det heliga

För att förstå hur pilgrimsvandringen som livstolkning fungerar är det viktigt att reflektera över samspelet mellan det sakrala och det profana. Det sakrala, det heliga eller "numinösa", det som väcker förundran och bävan, tycks i någon mening ge upphov till den profana, vardagliga verkligheten samtidigt som det överskrider denna verklighet. I det tidiga bondesamhället utgjorde gemenskapens riter och traditioner en grund för förståelsen av tillvaron. Den religiöst grundade gemenskapen var den ontologiska förutsättning som gjorde människan till den hon var och tilldelade henne hennes värde. Allmänningarna, de gemensamma marker som byarna förvaltade tillsammans, vägarna, gårdsgårdarna, tingsplatsen och kyrkan kunde ses som uttryck för ett socialt kontrakt som inbegrep en överenskommelse om ömsesidig hjälp. Detta kontrakt reglerades av en delad förståelse av det heliga som bringade ordning i tid och rum.

I vår tid, när religion tenderar att definieras som en privat angelägenhet, är varken kopplingen till gemenskapen eller det heliga lika entydig. Det sekulära samhällets fragmentisering av tillvaron tenderar att stänga in den religiöst kodade heligheten och avgränsa den från världen. Det gör det religiösa oåtkomligt och meningslöst för många. Samtidigt ser vi hur människor alltjämt söker andlighet i naturen, i konsten och litteraturen, där det heliga upplevs som fritt från religionens begränsningar. Även personer som inte beskriver sig som religiösa bär på föreställningar om det som är större än dem själva. Föreställningar om okränkbara gemensamma värden uttrycks genom ideer om mänskliga rättigheter och demokratiska principer, eller i upplevelsen att ett angrepp mot en skola, en moské eller en kyrka är ett angrepp "på oss alla".

Vi kan tolka processionsvandringarna i Lund, liksom varje vandring till en helig plats, som en rituell eller symbolisk förflyttning från det profana till det sakrala, från vardagslivets obeständiga, flyktiga och tillfälliga verklighet till en ursprunglig och evigt giltig ordning. Att dagens samhälle präglas av andlig språklöshet, fragmentisering, social hemlöshet och alienation innebär inte att behovet av sådana meningsskapande vandringar förlorat i betydelse – det tycks snarare vara tvärtom. Det heliga gestaltas för människan, nu som förr, när hon ser de andliga värden som kan rymmas i och förmedlas genom naturfenomen och i det mellanmänniska. Genom att pilgrimslederna är allmänningar, öppna för envar att bruka efter eget behov och utifrån egna förutsättningar, blir de en inbjudan till en fördjupad samhörighet och många längtar efter det som kommit att kallas "thin places", andligt laddade platser där gränsen mellan det himmelska och jordiska luckras upp.

Det heliga skapar ordning men är också förknippat med föreställningen att den ursprungliga ordningen ibland måste återställas, meningen måste återskapas, genom att vi överskrider gränserna för den rådande ordningen. Vi måste bege oss ut i det vilda för att möta det heliga som den Andre, något främmande som kan förnya och förvandla oss. Vi möter denna tanke i urgamla religiösa föreställningar och seder likväl som i senmoderna tankar och trender. I bibeln säger Gud: "Se, jag gör allting nytt!" I vår tid kan samma tanke ge upphov till en civilisationskritik som driver människor att söka livsformer som står i motsats till de rådande samhällsnormerna, t ex genom att leva i större samklang med naturen.

Det transformativa överskridandet av status quo är en fundamental dimension av pilgrimsvandringen i både historia och nutid. Långa vandringar, till exempel till Santiago de Compostela eller Rom, har en tydlig sådana karaktär. Den som ger sig ut på en sådan vandring kommer inte tillbaka som samma person. Huvudmotivet i den bibliska berättelsen är just vandringsfolket som brutit upp ur fångenskapen i Egypten för att förvandlas och pånyttfödas under den fyrtioåriga ökenvandringen. Samma mönster av uppbrott och förvandling möter vi i vitt skilda fenomen i dagens kultur, både i en religiös, politisk och vidare kulturell kontext, inte minst i olika progressiva rörelser för fred, rättvisa, klimat, medborgerliga rättigheter osv.

Hälsa

Barmhärtighetens väg, mellan Malmö och Lund, ger en god illustration av hur en pilgrimsled kan samspela med det omgivande samhället. Det är en av de leder som utvecklades under 2000-talets första år av Lunds stift och ingår som en del i Birgittavägen, som sträcker sig från Hamburg till Vadstena. Namnet kommer av att vägen går förbi platser som är förknippade med mänsklig sårbarhet och utanförskap som Östra sjukhuset i Malmö och S:t Lars sjukhus och begravningsplats i Lund. Dessa platser är också platser som ställer oss inför behovet av omsorg, solidaritet och barmhärtighet.

I alla tider har människor vandrat till heliga platser för att finna läkedom. Det som idag främst lockar är kanske sökandet efter en andlig eller existentiell omvärdering av livet. Pilgrimsvandring hör också samman med en strävan att återställa skadade relationer, att söka förlåtelse och försoning. Med andra ord återspeglar pilgrimsvandringen en förståelse av hälsa och helande som är holistisk, den avser både kroppen och själen, både individen, samhället och naturen.

Den holistiska förståelsen av hälsa kan återfinnas i texter från svenska myndigheter såväl som internationella organisationer som WHO. Det finns gott om vetenskapligt stöd för antagandet att den som saknar en känsla av livsmening har sämre förutsättningar att tillfriskna från fysiska åkommor. Hälsa förstås bäst utifrån ett helhetsperspektiv där kroppsliga, psykiska, andliga, sociala och ekologiska aspekter

samspelar. Detta helhetsperspektiv leder till ett mer hälsofrämjande, salutogent, synsätt.

I ett kristet sammanhang beskrivs denna holistiska syn på hälsa ofta med begreppet shalom, fred, och kan beskrivas som ett tillstånd av harmoni där tillvaron fungerar som ett slags livsuppehållande, ekologiskt sammanhang. Det är denna fred som Gud vill erbjuda åt hela sin skapelse och vägen dit kan beskrivas som återställelse, omställning och omvändelse.

Det viktigaste hälsoperspektivet som kan läggas på pilgrimsleden är ändå den rehabiliterande och hälsofrämjande verkan som vandringen i sig för med sig. Pilgrimsleden inbjuder till en långsam takt, till ett närvarande och uppmärksamt förhållningssätt. Den kan ge möjlighet till rekreation i ordets ursprungliga mening. Den kan ge rum för eftertanke och återhämtning. De kan hjälpa oss att finna motståndskraft och ett lösningsinriktat, hoppfullt och tillitsfullt förhållningssätt till livet. Pilgrimsvandringen är läkande, terapeutisk.

Det finns många exempel på vandringar som särskilt lyfter fram hälsoperspektivet långsamt eller i anslutning till Barmhärtighetens väg. I Pildammsparken samlas människor varje vecka till ett kort uppehåll under dagen för vandring, tystnad, stillhet och delande. I Lund sker Livsmodsvandringar två gånger per månad. Regelbundna vandringar anordnas till S:t Lars begravningsplats i Lund, bland annat under Allhelgonahelgen och i samband med Skåneveckan för psykisk hälsa. Dessa vandringar ger både en möjlighet att vårda minnet av dem som ligger på begravningsplatsen och att bearbeta egna erfarenheter av psykisk ohälsa och missbruk. Under dessa vandringar används pilgrimens nyckelord som kan ses som hjälpmedel för att söka livsmod och andlig hälsa.

Hållbarhet

Hållbarhetstanken bygger på en positiv reciprocitet, ett ömsesidigt ansvar för det gemensamma välbefinnandet, eller med Brundtlandkommissionens uttryck, på strävan att tillgodose egna behov utan att äventyra andras, varken nu eller i kommande generationer. Denna tanke anknyter till den gyllene regeln, principen att göra det mot andra som vi vill att

de ska göra för oss. Det är en hållning som genomsyrar alla stora religioner. Det anknyter också till insikten att människan måste, som det uttrycks inom tolvstegs rörelsen, erkänna sin oförmåga att klara sig på egen hand och överlämna sig åt en kraft större än henne själv. Vetekornets lag, mönstret från död till liv, speglar hur de livgivande krafterna kan bryta igenom och verka mitt i brustenhet, nöd och lidande.

Om vi ser positiv reciprocitet som ett holistiskt begrepp så innefattar det enskilda individer såväl som naturen, samhället och hela skapelsen. Vi speglar helheten liksom helheten speglas i oss. Utifrån ett sådant synsätt blir hållbarhet ett begrepp som kan tillämpas på alla nivåer. Vi behöver leva på sätt som i våra egna liv skapar hållbarhet på ett kroppsligt, psykiskt och andligt plan, liksom vi behöver bygga sociala relationer och samhällsformer som bidrar till social hållbarhet. Vi behöver värna om de villkor som bidrar till ekologisk hållbarhet.

Ett sådant holistiskt förhållningssätt ligger i linje med den intersektionella analys som förekommer i studiet av olika former av maktstrukturer, till exempel inom feministisk och postkolonial teoribildning. I pilgrimsvandringen är det emellertid inte de samspelande faktorerna bakom diskriminering och förtryck som är i fokus utan snarare de samverkande emancipatoriska faktorer som skapar hållbarhet. De båda perspektiven utesluter inte varandra utan kan ses som komplementära.

Barmhärtighetens väg har gett upphov till vandringar som vill sätta social och ekologisk hållbarhet i fokus. År 2016 vandrade tyska och svenska pilgrimer på leden för att tillsammans reflektera över flyktingkrisens sociala, moraliska och andliga implikationer och 2021 vandrade pilgrimer från Vadstena, via Barmhärtighetens väg, till Glasgow för att närvara vid FN:s klimatmöte och uppmana till hållbarhet, omställning och klimaträttvisa. Under 2023 har ett projekt påbörjats som förhoppningsvis ska leda till att pilgrimsleden samverkar med vattenråden för Sege och Höje å, där leden får fungera som ett medel för att lyfta fram särskilt värdefulla naturområden och kulturhistoriska platser.

Längsmed Barmhärtighetens väg förbinds stad och landsbygd, centrum och marginal. Vägen går genom vackra landskap men visar också de mindre attraktiva sidorna av samhället, som till exempel industriområden. På detta sätt uppstår en dialog mellan dessa platser som gör att vi kan upptäcka hur de hör samman. Olika verkligheter möts. Det skapar förutsättningar för en hållbar utveckling. Pilgrimsleden bidrar till att hålla vandringsstråk öppna, tillgängliga och bevara unika naturområden och slå vakt om den biologiska mångfalden. Den går genom värdefulla naturområden som till exempel Kolböra mosse, Höjeåområdet och S:t Larsparken. Den passerar över ekodukten mellan Burlövs egnahem och Burlövs gamla kyrkby.

Att vandra mellan Malmö och Lund innebär att röra sig i ett av landets mest hårdtrafikerade områden där det inte alltid är lätt att ta sig fram som fotgängare. I den kontexten får den långsamma stigen en symbolisk mening som ett alternativ till prestations- och höghastighetsamhället. Detta blir påtagligt där pilgrimsleden söker sig fram genom stadens gröna vandringsstråk och promenadleder och på de småstigar som gömmer sig vid sidan av motortrafiklederna, som vid Arlövs natur- och kulturstråk mellan Arlövgården och Kronetorps mölla.

Historia

Pilgrimslederna ger ofta upphov till vandringar med historisk inriktning. Med Lunds domkyrka som centrum går lederna från altare till altare för att synliggöra det historiska och andliga samband som finns mellan de många hundra kyrkor som ligger utspridda över stiftet. Lederna fortsätter bortom stiftets gränser mot pilgrimsmål som Vadstena, Nidaros, Santiago, Canterbury och Rom. Det anknyter till tanken på kyrkan som världsvid gemenskap.

De vägar som Barmhärtighetens väg följer kan ibland ha medeltida ursprung, men i det föränderliga landskapet har också andra vägar fått tas i bruk. Eftersom leden går från kyrka till kyrka går den ofta genom stadsmiljö och mindre samhällen. På så vis gestaltas en berättelse som har sina rötter i det nordiska kristnandet och omfattar hela vår historia, in i vår egen samtid. Barmhärtighetens väg illustrerar hur olika tidslager samverkar till att skapa ett innehåll. De religiösa platserna sätts in i ett sammanhang och blir en berättelse om oss människor.

I Malmö går pilgrimsleden från S:t Johannes kyrka förbi minnesmärket över Raoul Wallenberg och vidare mot Petri kyrka där den skånska reformationen inleddes. Den passerar minnesmärket över de vita bussarna på Värnhemstorget och en plats förknippad med häxbränning, innan den kommer till Kirsebergs kyrka. Leden följer en äldre stig kantad av pilevall, där Arlövs by en gång legat och passerar Kronetorps mölla där det finns en minnesplats för svenska FN-soldater. Därifrån går leden till Burlövs gamla kyrka med sin välbevarade prästgård från 1700-talet. Via Görslövs kyrka och Kolböra mosse med sina gamla beträddor, fortsätter leden förbi Tirups örtagård, till Uppåkra arkeologiska utgrävningsområde och kyrka. Vägen fortsätter till Sankt Lars begravningsplats och sjukhus, Helgeandskyrkan, Stadsparken och förbi Kattesund där några av Lunds äldsta stavkyrkor påträffats. Slutligen korsar leden Stortorget och slutar vid Domkyrkan.

Den rika och motsägelsefulla historien, människors minnen och erfarenheter längs med Barmhärtighetens väg utmanar oss att förhålla oss till det förgångna som en fråga om hur vi vill leva som ansvariga i vår egen tid med ansvar för en gemensam framtid.

Dialog

Pilgrimsleden ställer oss i ett sammanhang där vi både kan finna mening och tvingas pröva olika synsätt mot varandra. Längsmed barmhärtighetens väg korsas många olika slags gränser, mellan stad och landsbygd, mellan stillhet och trafikbrus, mellan innerstad och förort, mellan "utanförskapsområden" och mer välbeställda områden. Vi får hjälp att tolka vår samtid och dess utmaningar. Det leder till dialog och möten. I pilgrimsvandringen kan detta realiseras. Främlingskapet bryts och vi möts i en större likvärdighet genom att tvingas lämna vår egen "hemmahamn".

Som kulturellt gränsöverskridande fenomen skapar pilgrimsvandring goda möjligheter för möten. Det sker regelbundet vandringar med ekumenisk och mångreligiös karaktär längs med Barmhärtighetens väg. Utifrån pilgrimstanken är det naturligt att utgå från en öppen, gästfri och inkluderande hållning med respekt för den andre. Här är Jesus det givna exemplet i en kristen kontext. Han behandlar inte människor utifrån de etiketter de sätter på sig själva och varandra utan utifrån deras behov av kärlek, helande och befrielse.

Lunds domkyrka har blivit en plats för flera viktiga ekumeniska möten. 1947, strax efter andra världskriget, bildades här Lutherska världsförbundet. 2016 möttes Lutherska världsförbundet åter här för att tillsammans med katolska kyrkan och påve Franciskus fira minnet av reformationen. Båda dessa tillfällen kan ses som avgörande historiska händelser som präglats av försoning och förnyad samhörighet mellan kristna. Händelserna har också lämnat spår i arbetet inom Lunds stift och blivit en del av det kyrkliga arvet genom ekumeniskt samarbete, internationell solidaritet och religionsdialog.

Att vandra som pilgrim till Lund kan vara ett sätt att medverka i den ekumeniska strävan efter dialog, förståelse och gemenskap. Det är en del av den berättelse som pilgrimslederna förmedlar och en påminnelse om dialogens centrala betydelse för mänsklighetens framtid. Kyrkan söker försoning och enhet för att trovärdigt kunna bära vittnesbörd inför en splittrad värld. Det speglar en vilja att ta ansvar också för det smärtsamma och brutna i den egna traditionen och att hitta nya vägar till gemenskap. I den strävan kan människor finna inspiration och verktyg för att söka försoning och gemenskap i sina egna liv.

Summering

Jag har i denna text försökt beskriva hur pilgrimsleden formas genom olika berättelser som tvinnas samman kring den, berättelser som alla bidrar till att skapa mening och sammanhang i tillvaron, och som kan verka befriande, upprättande och helande för individen likaväl som för samhället i stort. Vi har lyft fram fyra motiv som kan prägla dessa berättelser: hälsa, hållbarhet, historia och dialog. Det femte motivet, andlighet, för samman dessa motiv till en helhet. Ordet har sin grund i en kristen tradition, men som fenomen kan andlighet förstås som något universellt mänskligt. Det hör samman med vår existentiella livsförståelse, vår upplevelse av mening och sammanhang, vårt förhållande till det heliga.

Vi upplever det andliga i situationer där något angår oss på djupet. Människans andlighet handlar om hennes förmåga att beröras, att stå i relation och att visa empati. Det andliga uppstår ur en mänsklig sensibilitet, en förmåga att erfara med öppna sinnen, att förnimma på ett sätt som präglas av medveten närvaro. Det sätter oss i förbindelse med tillvarons insida – ofta, men inte nödvändigtvis, utifrån en bestämd traditionell religiös utgångspunkt. Andlighet kan förknippas med känslor av närvaro, förundran, bävan, hänförelse, enhetskänsla och existentiell svindel.

I poesin, konsten och musiken erbjuds olika språk för att närma sig det andliga, liksom i bönen. De värden som förknippas med andlighet är av grundläggande betydelse för människan och skapar avgörande förutsättningar för kulturell och samhällelig utveckling. Både i FN:s konvention om mänskliga rättigheter och i svensk lagstiftning kan vi se att dessa värden ges ett särskilt skydd. De relaterar till olika områden i samhället, också områden som ligger inom statens och kommunernas verksamhetsansvar, till exempel inom hälsovård, hållbarhetsfrågor, kulturvård och demokratiarbete.

Pilgrimsvandringen ger uttryck för en andlighet som är präglad av frihet, gästfrihet, samverkan och holism. Att skapa möjligheter för pilgrimsleder bidrar därmed till stor samhällsnytta. Det slår vakt om människans grundläggande behov av mening och kan minska upplevelsen av vilshenhet och andlig hemlöshet. Det bidrar till att värna okränkbara värden och motverkar att dessa urholkas. Det skapar möjlighet till gränsöverskridande gemenskap, social sammanhållning och

delade erfarenheter och förhindrar splittring och konflikt i samhället. Det bidrar till ökad hälsa, hållbarhet, historisk medvetenhet och dialog.

Vid S:t Johannes kyrka, där pilgrimsvägen startar, beskrivs vetekornets lag. Kyrkan kallas rosornas kyrka. Rosen, som blommar på rosenbuskens taggiga gren är en bild för uppståndelse och paradiset, för livet som segrar över död och lidande. Rosorna inne i kyrkan förmedlar således budskapet att kyrkan är en representation av det himmelska, det segrande livet och det Gudsrike som finns närvarande i världen. Markerat i stenbeläggningen sträcker sig, från kyrkan ut över torget, taggiga törnbeklädda grenar. De kan läsas som ett budskap om att Gud är närvarande i stadens liv, i människors komplicerade vardag, och att vårt lidande bärs av honom på korset.

I alla tider har människor vandrat till heliga platser för att finna läkedom. Det som idag främst lockar är kanske sökandet efter en djupare självinsikt och en andlig eller existentiell omvärdering av livet. Pilgrimsvandring hör också samman med en strävan att återställa skadade relationer, att söka förlåtelse och försoning. Flera platser längs Barmhärtighetens väg, som Östra sjukhuset i Malmö, S:t Lars sjukhus och S:t Lars begravningsplats i Lund, påminner om den psykiska ohälsa som på ett eller annat sätt är en del av människors liv.